

Українське радянське кіно 1930-х років: суспільно-політичний аспект

Розглядаються особливості розвитку кінематографа в УРСР в 1930–х роках в умовах трансформації держави і суспільства сталінської епохи.

Ключові слова: кінематограф, суспільно – політичне життя, тоталітаризм, цензура.

Соціально–культурний та політичний розвиток суспільства, особливо відносин влади і народу – є пріоритетним напрямком наукових досліджень. Держава може виступати як стимулюючим чинником розвитку культури, так і нести деструктивний вплив.

Час перших радянських п'ятирічок – період масових змін, які торкнулися всіх аспектів життя.

Українське кіно до певної міри стало індикатором посилення і перемоги партійного впливу на культурний розвиток суспільства. Існувала значна кількість важелів, які було використано таким чином, щоб змінити «обличчя» українського кінематографу. Цей процес був досить складним та багатограним, а його наслідки – трагічними та безповоротними.

У статті робиться спроба структурувати та узагальнити чинники, які стали визначальними для розвитку кінематографа УРСР у передвоєнний період.

Період становлення радянського тоталітаризму викликав і продовжує викликати значний та виправданий інтерес дослідників[1;2;7]. Проте кіно залишається питанням, яке згадують побіжно, не приділяючи особливостям його розвитку належної уваги. У роботах присвячених кіно, розгляд суспільно– політичних аспектів проводиться частково[3;8;9]. В той час коли саме кіно стало надзвичайно вагомим чинником у формуванні та утвердженні «нової соціалістичної дійсності».

Надзвичайно швидкі темпи змін, що розпочалися з впровадженням сталінського плану перетворення держави, дійсно мали революційний характер, хоч і насаджувалися чіткими державними директивами. Це саме стосувалося і культури. Сталінська культурна революція була спробою створити людину, для якої минуле життя більше нічого не означало, яка цілковито підпорядковувала себе новому устрою, – відзначає Й. Баберовскі, – яка поборювала в собі ворога, випалювала все чуже[2,с.78].

Саме такі завдання і стояли перед кінематографом згідно постанови ЦК ВКП (б) від 11 січня 1929 року «Про керівні кадри працівників кінематографії». «Кіно є одним з найважливіших знарядь культурної революції»

і повинно зайняти велике місце в роботі партії, як могутня зброя масової агітації та пропаганди.»[13,с.12].

Відома дослідниця Х. Арент говорячи про пропаганду у тоталітарних державах доводить, що основна причина її переваги над пропагандою інших партій і рухів полягає в тім, що її зміст, принаймні для членів руху, більше не є об'єктивною проблемою, про яку люди можуть мати свою думку, а стає таким самим реальним елементом життя, як правила арифметики[1,с.412].

Отже, кінематограф став відмінним знаряддям для втілення пропагандистських гасел у життя та свідомість соціуму.

Перемога «національного за формою та соціалістичного за змістом» мистецтва виявилася «неминучою» насамперед через втручання Комуністичної партії, її моралі та ідеології, підтриманих каральними органами та можливістю безпосереднього впливу на творця. М. Попович, вважає це одним із факторів для об'єктивного розуміння подальшого розвитку культури[10,с.233].

Наступною можна визначити проблему дослідження передачі дійсності, яка зображується митцями, що стали підлеглими контролю тоталітарної держави, особливостями трансформації у творчий метод.

Утвердженням ідеологічних догм та методом виховання стала теза, про те, що мистецтво мусить бути народним, а митець має бути особою політичною.

Починаючи з тридцятих років минулого сторіччя в Україні, як і на всій іншій території СРСР, панував принципово новий вид мистецтва, окреслений як соціалістичний реалізм. Цей напрям був винайдений і запрограмований зовсім не митцями, а тодішніми політиками, і штучно втілений у творче життя держави[14,с.62].

Соціалістичний реалізм як метод було проголошено 30 серпня 1934 р. на Першому всесоюзному з'їзді радянських письменників. Результатом з'їзду стала сформована художня ідеологія, а не лише головний творчий художній метод радянського мистецтва, як спочатку сподівалися.

Відома дослідниця українського кінематографа О.Мусієнко вважає соціалістичний реалізм одним із найважливіших інструментів творення ідеологічних міфів[9,с.103].

Контроль був всеосяжним та різностороннім, що мало завадити створенню «чужих» для народу творів.

Розвиток інструментів регламентації масово-політичної поведінки, зокрема, можливість застосування ЗМІ, пропаганди, кіно, зумовило необхідність внесення коректив в засоби організації соціально-політичного життя суспільства. Оскільки такий вплив є контрольований, то світоглядні установки і ціннісні орієнтації можуть бути сформовані у потрібному для життєвого інтересу існуючої політичної системи напрямку, тобто можуть бути зманіпульовані.

Формування світогляду втрачає просвітницьку ідеологію і перетворюється на процес свідомого впливу, на індивідуальну свідомість з метою програмування, кодування, уніфікації. Таким чином, в умовах тоталітарної держави організований і системний вплив на індивідуальну свідомість стає невід'ємним елементом механізму політичного життя суспільства.

Керівництвом УРСР докладалося значних зусиль для збільшення кіномережі, матеріального забезпечення кіностудій, підготовки фахівців, необхідних для створення та демонстрування кінокартин.

З іншого боку, глибше знайомлячись і вивчаючи кіно, ми розуміємо, що ставлення до нього і завдання, які виникали перед кінематографом значно відрізнялися в період перших радянських п'ятирічок в порівнянні з попереднім ленінським і непівським періодами.

Власне Сталінське ставлення до кіно значно відрізнялося від Ленінського. Сталін особисто надзвичайно цікався кіно, переглядав багато фільмів, деякі любив. Це допомагало йому краще розуміти потреби глядача та якнайефективніше використовувати розважальні функції кіно як агітаційно – пропагандистську зброю.

Є. Добренко, зазначає, якщо раніше радянське кіно апелювало до мас, то історико – революційний фільм апелює до індивідуальної біографії. На одному полюсі знаходиться «ворог» і морок «антинародної» змови, а на іншому – «революційний герой в осяяні народності і подвигу». Ця риса характерна для всіх героїв екрану цієї доби[6,с.128].

«Наївність, самозакоханість, епотаж, – ці риси Чапаєва робили його особливо симпатичним для масового глядача середини 30–х рр. Тут був елемент переваги глядача над улюбленим героєм», – стверджує Є. Добренко. І далі наводить тезу Г. Рошала: «Чапаєв» ніде не намагається виглядати розумнішим за глядача, ніде не намагається кокетувати вишуканістю своєї художньої культури»[6,с.130].

Таким чином теоретико – ідеологічною основою сталінської системи кіно став скорегований ленінський підхід, що поєднував в собі агітаційно – пропагандистку і просвітницьку функції з розважальною.

Проте, зарубіжні дослідники радянського кіно сталінського періоду не цілком розділяють цю думку. Так зокрема автори Оксфордської історії світового кінематографу відзначають те, що 1930– роки – це золота доба радянського кіно, а сталінське керівництво було незадоволено перебігом його розвитку[19, с.389]. Більшовики вважали кіно чи не найкращим інструментом донесення свого послання до суспільства, вони були націлені використовувати його більше ніж інші художні засоби для створення «нової соціалістичної людини». Але ці надмірні сподівання були приречені на розчарування: фільми, що були художньо вдалими та зробленими в комуністичному дусі не приваблювали достатньої аудиторії. Уряд прагнув художньо цінних, комерційно успішних та політично коректних фільмів. Однак виявилось, що ці вимоги були направлені в різних напрямках та жоден режисер не міг їх всі задовольнити.

Натомість інструментально – практичною базою стала нова система управління і контролю за кінематографом, де держава, партія і власне Сталін стали гегемоном у системі кіно. Починаючи з кінця 1920– х років і протягом всього десятиріччя 1930–х велася широка, різнонаправлена робота з одержавлення та централізації радянського кінематографу і українського в його системі зокрема.

З 1930 р. почав діяти єдиний Всесоюзний орган управління кіносправою – Союзкіно. 1933 року його було реорганізовано в Головне управління кіно і фото промисловості з безпосереднім підпорядкуванням Раднаркому[3,с.48]. 17 січня 1936 року утворено Всесоюзний Комітет в справах мистецтв при РНК СРСР, а 8 лютого того ж року «з метою об'єднання всього керівництва мистецтва на Україні» з'явилося українське управління у справах мистецтв при РНК УСРР[11,с. 24]. Цей процес завершився створенням 23 березня 1938 року Комітету в справах кінематографії при РНК СРСР, його очолив Дукельський С.С. Це було окреме

відомство з функціями міністерства, яке перебрало на себе всі функції з управління галуззю. Таким чином було створено структуру, механізм роботи якої контролював виробництво кінокартин на всіх етапах.

До моменту створення «єдиного центру керування та нагляду» за кіноіндустрією важелі з регулювання та функціонування системи кінематографу виконували різні організації.

Важливим інструментом боротьби із «неправильними» фільмами та режисерами була кінокритика. Як зазначає В.Марочко: «кінокритика 1930–х років, як і будь – яка інша галузь літературно – мистецької цензури, вирізнялась особливою кровожерністю і прискіпливістю» [8,с.153].

Досить красномовною щодо завдань перед кінокритикою є постанова оргбюро ЦК КП(б) України по доповіді «Українфільму» (затверджено 15.01.1931 р.). ЦК відзначає, що хиби в діяльності «Українфільму» серед ряду причин пояснюються тим, що «Незважаючи на директиву ЦК преса не організувала системної марксівської критики і тим самим не прийшла на допомогу кінопромисловості.» [15,арк.3]. Оскільки «Українфільм» «не підпорядкував цілу кінопродукцію актуальним завданням соціалістичного будівництва та не зумів своєчасно відбити в своїй продукції найголовніших господарчо – політичних компаній. Це призвело до недостатнього використання кіна, як одного з основних засобів масової роботи партії.» [15,арк.1]. То серед заходів, що потрібно вжити для налагодження ситуації, ЦК доручило Культпропові опрацювати заходи щодо налагодження систематичної марксівської критики кінопродукції, особливо в центральній періодичній пресі [15,арк.3].

Аналіз архівних матеріалів свідчить : преса 1930–х років приділяла значну увагу кінематографу, номери центральних видань містять афіші, рецензії на фільми, характеристики режисерської роботи. Деяким фільмам було приділено цілі розвороти газети «Правда». Так,наприклад, фільму «Коліївщина» І.Кавалерідзе присвячено розлогу схвальну рецензію[18,арк.17].

Отже, кінокритика виступала могутньою зброєю, яка могла піднести або знищити кінокартину і її творців.

В Україні функції політичної цензури в галузі мистецтва виконував сектор мистецтва Головліту УРСР, що мав повноваження Вищого репертуарного комітету [4,с.10]. З 1927 по 1930 р. його головою був Врона І. [12,с.323]. Діяльність згаданих органів цензури була поділена за галузевим принципом. Функціонування системи політичного контролю, мав тотальний характер та карально–репресивний стиль. Радикальним методом роботи кіноцензури було виявлення та вилучення картин з кінопрокату.

Ще одним важелем, який широко застосовувався тоталітарною системою для «корегування» ситуації були чистки партійних рядів, а пізніше і фізичне знищення «інакомислячих». До кінця 1930 – х років з колишніх вождів у Політбюро залишився тільки Сталін. За одне лише семиріччя (1930– 1937 рр.) в Україні органи ДПУ – НКВС «викрили» й знищили п'ятнадцять великих підпільних терористичних і диверсійних організацій націоналістів і троцькістів [7,с.243]. Всі ці процеси в більшій чи меншій мірі стосувалися і кінематографістів.

Так 20 жовтня 1930 року починається чистка апарату управи «Українфільму» з метою «усунути з нього тих, що заважають будувати соціалістичну культуру в її найважливішій ділянці» [16,арк.241]. Кіномитців було звинувачено в контрреволюційній діяльності та троць-

кізмі, у Києві це були Левіт – керівник художньо– виробничого відділу «Українфільму», режисер Ніколаєнко, художній керівник київської кінофабрики – Лазурін, студенти Київського кіноінституту – Гавронський та Сасим [17, арк.14–15]. В Одесі за такими ж звинуваченнями постраждали працівники кінофабрики Сквірський [5, арк.37], Приходько [5, арк.82].

Таким чином, можна стверджувати, що політичні чистки і репресії торкнулися української кінематографії, багато талановитих режисерів, сценаристів, акторів та інших працівників галузі стали жертвами тоталітарного режиму.

Протягом 1930–х рр. із формуванням тоталітарної держави посилювався тиск на український кінематограф. Це втілювалося у централізації та уніфікації системи управління та тотальному контролі над галуззю, перетворенні кіно в інструмент пропаганди та знаряддя творення «нового громадянина».

Формування нової художньої ідеології призвело до деформації митця, як творчої особистості. Він ставав невольним у мистецькому соціумі держави в питаннях щодо обрання творчого методу, теми, стилю, створенню образу тощо.

Попри значний розвиток матеріальної бази кінематографії, українське кіно мало суперечливий характер через жорстке втручання держави в мистецький процес.

Список використаних джерел

1. Арент А. Джерела тоталітаризму – 2– е вид./ Пер. з англ./ А. Арент.– К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.
2. Баберовскі Й. Червоний терор. Історія сталінізму/ Пер. з нім./ Й. Баберовскі – К.: К.І.С., 2007. – 248 с.
3. Безклубенко С. Українське кіно. Начерк історії / С. Безклубенко – К.: КНУКіМ, 2001. – 170 с.
4. Годун Н.Ю. Функціонування органів політичної цензури в культурно–освітніх закладах та установах УРСР в 1928–1938 роках: Автореф. на здоб. наук. ст. канд. іст. наук : 07.00.01/Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х. – 2008. – 20 с.
5. Державний архів Одеської області. – Ф.21.– Оп.1– Спр.11.
6. Добренко Е. Музей революції: советское кино и сталинский исторический нарратив / Е. Добренко – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 424 с.
7. Костюк Г. Сталінізм в Україні : (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника/ Пер з англ./ Г. Костюк – К.: Смолоскип, 1995. – 508 с.
8. Марочко В. Зачарований Десною: Історичний портрет Олександра Довженка/ В. Марочко – К.: Видавничий дім « Києво – Могилянська академія», 2006. – 285 с.
9. Мусієнко О. Українське кіно : тексти і контекст/ О. Мусієнко – Вінниця: Глобус – Прес, 2009. – 432 с.
10. Попович М. Соціалістичний реалізм як соціокультурне явище/ М. Попович // Український театр ХХ століття. – К., 2003. – С. 199–276.
11. Постанова ЦВК і РНК УСРР від 08 лютого 1936 р. « Про утворення управління в справах мистецтв при Раднаркомі УСРР» // Збірник законів України» – 1936.– № 6. – С.24.
12. Пучков А. Вибрані місця з біографії Івана Івановича Врони/ А. Пучков // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології / Ін–т про-

блем сучасн. мист-ва Акад. мист-в України; Редкол.: В. Д. Сидоренко (голова, гол. ред.), А. О. Пучков, О. В. Сіткарьова та ін. – К.: ІПСМ АМУ, 2009. – Вип. 6. – С.321–368.

13. Постановление ЦК ВКП(б) «О руководящих кадрах работников кинематографии» от 11 января 1929 г.» // Известия Центрального Комитета Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков), 1929. – № 4(263). – С.12–13.

14. Роготченко О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України/ О. Роготченко – К.: Фенікс, 2007. – 608 с.

15. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф.1. – Оп.9. – Спр.223.

16. Там само. – Ф.1238.– Оп.1. – Спр. 174 .

17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.7099.

18. Центральний державний архів – музей літератури та мистецтв України. – Ф.442.– Оп.1.– Спр.40.

19. The Oxford History of World Cinema/ Edited by Geoffrey Nowell– Smith.– Oxford University Press , Oxford,1996.– 825 p.

Кузюк О.Н. Украинское советское кино 1930–х годов: общественно–политический аспект

Рассматриваются особенности развития кинематографа в СССР в 1930–х годах в условиях трансформации государства и общества сталинской эпохи.

Ключевые слова: кинематограф, общественно–политическая жизнь, тоталитаризм, цензураю.

Kuzjuk, O.M. Ukrainian Soviet Cinema in 1930– th: social and political aspect
The features of development of cinema in USSR in 1930–th are examined in the conditions of transformation of the state and society of the Stalin epoch.

Key words: cinema, social and political life, totalitarianism, censorship.